

על 'רעש שביעית' בשנת 749

יורם צפריר וגדעון פרסטר

במאמרו 'בענייני ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה', נזקק מ' גיל מחדש לעניין תאריכו של 'רעש שביעית'.¹ בין היתר מתייחס מ' גיל לקביעתנו כי רעידת האדמה בבית-שאן חלה בשנת 749,² ולא בשנת 748, כפי שסברו רבים וכפי שפרסם אף הוא בספרו החשוב 'ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה'.³

הנושא סבוך ולא נמנה מחדש את כל הנימוקים שהביאונו לכלל הכרעה לטובת התאריך של ינואר 749. גיל עצמו הוסיף על מראי-המקומות שהבאנו, ובמיוחד ציין את מאמרם של י' קרץ' וע' אלעד, המדבר בזכות קיומן של שתי רעידות סמוכות⁴ (ראוי להדגיש כי לפי דעתם של קרץ' ואלעד אף לא אחת מן הרעידות אירעה בשנת 748). כאמור פרשנו את כל נימוקינו במאמר שפרסמנו בעבר, והקורא יוכל למצאם שם בהרחבה. לא נשוב ונציין כאן אלא שני עניינים שלא זכו לדעתנו להערכה נכונה בביקורתו של גיל.

העניין הראשון הוא הצטלבות בין תאריך הרעש בכרוניקה היוונית של תאופנס: 18 בינואר, לבין התאריך הנזכר פעמים אחדות בגניזה כתאריך רעש שביעית: כ"ג בשבט. תאופנס הוא המחבר הקדום ביותר המזכיר את האירוע, וזאת זמן לא-רוב אחרי התרחשותו (הוא השלים את עבודתו בשנת 813 לספירה), וכל המקורות הנוצריים האחרים תלויים בו. המקורות היהודיים מזכירים קיומו של יום זכרון וצום לזכר הגספים ברעש, ולעניין זה לא צוין התאריך המוחלט של האירוע אלא היום שיש לקיים בו את הצום והתפילות. על כן מרבית המקורות מציינים רק את היום בלי השנה המדויקת. נראה לנו כי תאופנס למד את היום המדויק בו אירעה הרעידה מתאריך של אזכרה שהתקיימה בכנסיות, אם כי לזכותו ייאמר שתאריך את הרעש ההרסני לשנה קרובה ביותר לתאריך ההיסטורי (לפי חישובו, לאחר תיקון מקובל, נפלה הרעידה בשנת 746 או 747). בבואנו לדון בתאריכו של תאופנס מצאנו כי השנה היחידה הסמוכה לאירוע המתואר על-ידי, שבה חלים שני התאריכים באותו יום בדיוק נמרץ (על-פי הלוח של מהלר), או בהפרש של יום (על-פי הלוח של א"א עקביא) היא שנת 749.⁵ דומה כי נדרשת מידה מפליגה של מקריות כדי להניח, כי ארעו שתי רעידות אדמה הרסניות בארץ-ישראל — האחת באזור הירדן (כפי שמציין תאופנס במפורש) והאחרת בטבריה (כעדות מקורות הגניזה), שתאריכן תואם זו לזו ועם זאת אין לזהותן זו עם זו. עניין זה הוא מרכזי ביותר בטיעוננו ואין לפטרו בהערה כי 'בין השאר הם [צפריר ופרסטר] סומכים על מרגליות' בעניין חישוב התאריך. לא על מרגליות אנו מסתמכים בעניין עיקרי זה, אלא על

1 קתדרה, 70 (טבת תשנ"ד), עמ' 29-58. וראה לענייננו שם, עמ' 30-33.
 2 י' צפריר וג' פרסטר, 'לשאלת התאריך של "רעש שביעית"', תרביץ, נא (תשמ"ט), עמ' 357-362; Y. Tsafirir & G. Foerster, 'The Dating of the "Earthquake of the Sabbatical Year" in 749 C.E.', *BSOAS*, 55 (1992), pp. 231-235.
 3 תל-אביב תשמ"ג.
 4 י' קרץ' וע' אלעד, 'על תיארוך "רעש שביעית ומשמעותו", תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 67-83.
 5 ראה מראי-המקומות במאמרו, לעיל הערה 2.

התאמת התאריכים בין תאופנס למקורות הגניזה. שמחנו לגלות כי לא ראשונים אנו בהצעה זו וכי השכלנו לכוון לדעתו של חוקר גדול כמרגליות, אם כי הוא עצמו התלבט בעניין שנת השמיטה ונמנע ממסקנה חד-משמעית.⁶

העניין האחר נוגע לרעש האדמה ולמצב השכבות בחפירת בית-שאן. בניגוד לדרך שבה מציג גיל את הממצא,⁷ אין המדובר במטמון שהתגלה בבית שניטש, אלא במטבעות זהב שנותרו, יחד עם ממצאים יקרים ופשוטים אחרים, בחנויות שנהרסו כליל ותכולתן נקברה תחת המפולת. ההרס הוא מוחלט ומובהק, ושרידי ניכרים בכל חלקי העיר. כל המבקר במקום יכול להתרשם בנקל מתוצאות הרעידה ההרסנית. לא רק חפצים אלא גם שלדי אדם נקברו תחת ההריסות, אחד מהם בפתחה של החנות שבה נמצא המטבע שאנו מתבססים עליו.⁸ המעיין במראי המקומות שבמאמרנו ימצא כי יישובים נוספים, בייחוד לאורך שקע הירדן, נהרסו כליל באותה הרעידה (אנו מתייחסים אך ורק לממצא הארכאולוגי): מחרבת מפג'ר הסמוכה ליריחו דרך פלה שממזרח לירדן, סוסייתא וכפר נחום שמצפון לטבריה. התסריט הציורי שגיל מביא בהמשך, כאילו ברחו בעלי הבית מפני העבאסים ונטשוהו, עשוי היה אולי להתמש, לולא נחרב הבית כליל חודשים אחדים קודם לכן ברעידת האדמה.

עניין נוסף הוא תארוכה של שנת השמיטה שבה חלה רעידת האדמה המכונה 'רעש שביעית'. תגלית ארכאולוגית אפיגרפית נוספת המאששת במידה מכרעת את התאריך של שנת 749 הן כתובות הקבורה מצוער. על אלו כותב גיל כי 'אין לסמוך עליהן כלל, כי איש לא הצליח לפרשן כראוי, כפי שאפשר לראות מהפרשנות שנלוותה לפרסומן הראשון'.⁹ דומה כי אפילו מי שמניח, כדעת גיל, כי הפרסומים הראשונים של הכתובות מצוער היו בלתי ברורים, יודה שפרסומיו המאוחרים של יוסף נוה על כתובות נוספות מצוער אינם מותירים כל מקום לאי-בהירות.¹⁰ שלוש מבין חמש המצבות שהתפרסמו כוללות את מניין השנים לחורבן הבית אך גם את מניין השנים לשבוע השמיטה. אחת מהן נכתבה בשנת 346 לחורבן, היא השנה השלישית לשבוע השמיטה; השנייה נכתבה בשנת 357 לחורבן הבית, שהיתה שנת שמיטה; והשלישית היא משנת 386 לחורבן, שהיא גם השנה הראשונה לשבוע השמיטה. אם נמשיך מניין זה של שלוש המצבות כלפי מעלה נמצא כי גם שנת 679 לחורבן (שנת 'בזעם' כפי שציינ מרגליות), החלה בשנת 749 לספירה, היינו 'ד' תק"ט, היא שנת שמיטה. לפיכך אין חילוק בין התאריך שקבענו בעקבות מרגליות לבין כינויה של רעידת האדמה של 749 'רעש שביעית'. מניין שנות השמיטה המקובל בימינו, שעל פיו כביכול נפלה השמיטה בשנת 748, קובע לפיכך בפרק זמן כלשהו אחרי שנת 749 לספירה.

מחקריו של גיל על התקופה הערבית הקדומה ובמיוחד ספרו הגדול הנזכר לעיל הם לנו, כלרבים אחרים, מורה דרך במבוכי התקופה המוסלמית הקדומה. צר לנו כי המחבר, המלקט ומפרש בנאמנות כל שבריר מידע מן המקורות והתעודות, אינו מונה את הממצא הארכאולוגי, אפילו אם הוא מחוור, מפורסם וגלוי לעין, כמקור היסטורי שווה ערך לתעודות הספרותיות.

6 מ' מרגליות, 'תעודה חדשה על צום הרעש', תרביץ, כט (תש"ך), עמ' 339-344.

7 ראה במאמרי (לעיל, הערה 1), עמ' 32-33.

8 בנוסף למראי המקום שנוכרו במאמרנו יוכל המעיין למצוא חומר נוסף על רעידת האדמה בבית שאן גם אצל ג' פרסטר ו' צפרייר, 'מפעל חפירות בית שאן (1989-1991) — מרכז העיר (צפון)', ח"א, צח (1992), עמ' 3-29, במיוחד עמ' 25-28; 'צפרייר וג' פרסטר, 'מסקיטופוליס לביסאן: שינויים בתפיסת העיור של בית שאן בתקופה הביזנטית והערבית', קתדרה, 64 (תמוז תשנ"ב), עמ' 3-30, במיוחד עמ' 26-30.

9 ראה במאמרו (לעיל, הערה 1), עמ' 30.

10 ראה למשל: J. Naveh, 'Another Jewish Aramaic Tombstone from Zoar', *HUCA*, 56 (1985), pp. 103-116; idem, 'Tombstone from Zoar', *Liber Annus*, 37 (1987), pp. 367-371

מתי חדל 'חבצלת' להופיע?

שלום אילתי

במאמרו על העיתון 'מוריה' מציין מרדכי אליאב בין השאר שהחברת האחרונה של כתב-העת 'חבצלת' ראתה אור ב"ג בטבת תרע"א (3 בינואר 1911).¹ כך כתבו גם שושנה הלוי וגדעון פוקס, ולאחרונה צוין הדבר בלקסיקון העיתונות העברית של מנוחה גלבוש;² ולא היא. במהלך ליקוט חומר למאמר העוסק בגלגולי כותרים³ בדקתי את חוברות 'חבצלת' השמורות באולם קריאה יהדות שבבית-הספרים הלאומי. החוברת האחרונה בכרך מא על מדפי בית-הספרים היא אכן חוברת מס' 8, מיום י"ג בטבת תרע"א. אולם במיקרופילם של אותו כרך מצויות חוברות נוספות, והאחרונה בהן, מס' 11, נושאת את התאריך ט' באדר תרע"א (9 במארס 1911).⁴ נראה אפוא כי חוקרים קודמים ציינו את מועד הפסקת הופעתה של 'חבצלת' על סמך האוסף הכרוך שבבית-הספרים בירושלים, בלא שהיה לנגד עיניהם סרט המיקרופילם של IDC.⁵ רוב שנות קיומה של 'חבצלת', החל בשנה השנייה להוצאתה המחודשת (תשרי תרל"ב, ספטמבר 1871, כחצי שנה אחר הצטרפו של ישראל דב פרומקין בן העשרים למערכת), התמיד כתב-העת להופיע כשבועון. בשנתו השלושים ושמונה אף אור כוח לצאת שלוש פעמים בשבוע (החל בתמוז תרס"ח, יולי 1908), כנראה בעקבות הצטרפותו הזמנית של הבן גד פרומקין למלאכת העריכה.⁶ אולם בחלוף שנה אחת החל להסתמן פער בין ההכרזה יו"ל שלוש פעמים בשבוע ובין המועדים האמיתיים של פרסום כתב-העת. אף-על-פי שכותרת משנה זו התנוססה בראש העיתון

* תודתי לצוות עובדי אולם קריאה יהדות של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ומיכאל ריגלר בראשם, על הסיוע ואורך הרוח במהלך תקופת קיומו של פרויקט המפתוח 'תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל בעתונות עברית' בין כתלי אולם הקריאה (וראה קתדרה, 71 [ניסן תשנ"ד], עמ' 155). הרשימה שלהלן היא פרי לוואי של פרויקט זה.

- 1 מ' אליאב, "מוריה" — עיתון חרדי לוחם למען תקנת ירושלים, קתדרה, 70 (טבת תשנ"ד), עמ' 76.
- 2 ש' הלוי, 'התפתחותה של העתונות העברית בארץ-ישראל: מירחון (תרכ"ג — 1863) עד יומון (תרס"ט — 1909)', פרשיות בראשית בתולדות היישוב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 24; ג' פוקס, 'עיתונים וכתבי-עת יהודיים בירושלים, תרי"ד-תרפ"ג', קתדרה, 6 (טבת תשל"ב), עמ' 192; מ' גלבוש, לקסיקון העתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ירושלים 1992, עמ' 196.
- 3 ש' אילתי, 'גלגולי כותרים — "הלבנון", "חבצלת", "המגיד"', קתדרה, 71 (ניסן תשנ"ד), עמ' 165-185.
- 4 להלן פרטים על ארבע החוברות האחרונות, לפי מהדורת המיקרופילם: חוב' 8 — יום ששי, י"ג בטבת תרע"א (13 בינואר 1911); חוב' 9 — יום רביעי, כ"ה בטבת תרע"א (25 בינואר 1911); חוב' 10 — הגליון חסר; חוב' 11 — יום חמישי, ט' באדר תרע"א (6 במארס 1911). מצורפים תצלומי כותרים אחרונים, אף שאיכותם גרועה.
- 5 IDC Microfiche Edition, Inter Documentation Company Zug, Switzerland
- 6 ג' פרומקין, דרך שופט בירושלים, תל-אביב תשט"ו, עמ' 142.

שנת מאה וארבעים

הבצלת

מבשרת ציון

מכתב עתי להדשות, לספרות ולמדע ולכל דבר הרצוי לאיש ההדוטה

ישראל דוב פרומקין

<p>מחיר המנוי:</p> <p>לשנה ראשונה 10.00</p> <p>לשנה שנייה 8.00</p> <p>לשנה שלישית 6.00</p> <p>לשנה רביעית 4.00</p> <p>לשנה חמישית 2.00</p> <p>לשנה ששית 1.00</p> <p>לשנה שביעית 0.50</p> <p>לשנה שמינית 0.25</p> <p>לשנה תשיעית 0.125</p> <p>לשנה עשירית 0.0625</p>	<p>מחיר המנוי:</p> <p>לשנה ראשונה 10.00</p> <p>לשנה שנייה 8.00</p> <p>לשנה שלישית 6.00</p> <p>לשנה רביעית 4.00</p> <p>לשנה חמישית 2.00</p> <p>לשנה ששית 1.00</p> <p>לשנה שביעית 0.50</p> <p>לשנה שמינית 0.25</p> <p>לשנה תשיעית 0.125</p> <p>לשנה עשירית 0.0625</p>
---	---

ירושלים, יום רביעי ב"ה טבת תרע"א

יותר משנה וחצי (עד סוף אדר ב' תר"ע, אפריל 1910), הרי למעשה מחודש תמוז תרס"ט (יולי 1909) ואילך ראה 'הבצלת' אור פעם-פעמיים בשבוע בלבד.⁷

האם היו אלה קשיים טכניים או אישיים אשר הביאו לירידה בתכיפות ההופעה של 'הבצלת', עד להפסקת פרסומו במהלך תרע"א? המקורות השונים אינם מרבים לספר לנו על י"ד פרומקין בשנותיו האחרונות. גם דבר על מחשבות לחדול מהוצאתו לאור של 'הבצלת' אינו מרומז בגליון כלשהו מן הגליונות האחרונים שבידנו. אליאב קושר את דלדולו המתמשך של 'הבצלת' בטרדותיו המרובות של פרומקין, אשר נאלץ על כרחו לשוב אל העריכה; הוא רואה בהימנעות כתב-העת בשנים הללו מלהביע כל דעה עצמאית בשאלות שהעסיקו את היישוב ובהבאת רוב החדשות שבו ממקורות מתורגמים, גורמים עיקריים לאבדן העניין הציבורי ב'הבצלת'.⁸ ישעיהו פרס מספר בזכרונותיו על הסתגרותו של פרומקין בשנים האחרונות בביתו שבזכרון-משה, על מצבי רוחו הקשים ועל בדידותו, ועל כך מעיד גם אלתר לוי.⁹

שלוש שנים וחודש אחד אחר צאת הגליון האחרון שבידנו, במוצאי שבת י"ד באייר תרע"ד (10 במאי 1914), הלך פרומקין לעולמו, והוא כבן שישים וארבע.

האם גליון 11 הוא האחרון בגליונות כרך מא של 'הבצלת'? כאמור אין בתוכנו רמז כלשהו להיחוס אחרון. אולי בעתיד יימצאו לנו מספר גליונות נוספים, בדומה לתגליתו של צבי אילן, אשר חשף בזמנו מגליונות שנתו הראשונה של 'הבצלת'.¹⁰ לחקרנים שבין קוראינו פתרונים.

7 אילתי (לעיל, הערה 3), עמ' 176-177.
 8 אליאב (לעיל, הערה 1).
 9 פרס, 'הרי"ד פרומקין ז"ל בשנותיו האחרונות', ג' קרסל (עורך), מבחר כתבי י"ד פרומקין, ירושלים תשי"ד, עמ' 222; א' לוי, 'הילוכו ומנהגיו של רי"ד פרומקין', שם, עמ' 224.
 10 צ' אילן, 'ראשיתה של "הבצלת" (תרכ"ג) — עם גילויים של חמשת הגליונות הראשונים', קתדרה, 7 (ניסן תשל"ח), עמ' 47-48.